

พัฒนาการเกษตรกรรมของประเทศไทย:
ในมิติด้านการพัฒนาชุมชนและคุณภาพชีวิต
Agricultural Development in Thailand
in Terms of Community Development
and Quality of Life

กิตติศักดิ์ ทองมีทิพย์¹

Kitisak Thongmeethip

¹ นักศึกษาปริญญาตรีบัณฑิต สาขาส่งเสริมการเกษตรและพัฒนาชนบท
ภาควิชาพัฒนาเศรษฐกิจการเกษตร คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
E-mail: t.kitisak4313@gmail.com

บทคัดย่อ

ประเทศไทยได้ชื่อว่าเป็นประเทศเกษตรกรรมมาช้านาน เนื่องจากตั้งอยู่ในเขตภูมิประเทศที่เอื้ออำนวยต่อการทำการเกษตร ประชากรส่วนใหญ่ของประเทศประกอบอาชีพทางการเกษตรหรือเกี่ยวข้องมาโดยตลอด แม้ว่า จะพยายามพัฒนาไปสู่ความเป็นประเทศอุตสาหกรรมเพียงใดก็ตาม แต่ก็ยังคงพึ่งพาอาศัยเกษตรกรรมอยู่เช่นเดียวกับประเทศที่ได้พัฒนาไปแล้วทั้งหลาย ซึ่งวิวัฒนาการและพัฒนาการเกษตรของไทยได้เปลี่ยนแปลงได้ตามยุคสมัย และตามกระแสการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ของโลกมาตามลำดับ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะนำเสนอและอธิบายในเรื่องที่ว่าด้วยพัฒนาการเกษตรกรรมของประเทศไทยในมิติด้านการพัฒนาชุมชน และคุณภาพชีวิต โดยประเทศไทยนั้นได้มีพัฒนาการด้านการเกษตรเป็นระยะเวลายาวนาน เริ่มตั้งแต่ยุคแรกของการเริ่มทำการเกษตรที่เรียกว่า “การเกษตรแบบดั้งเดิม” และได้พัฒนามาเป็นการทำ “เกษตรกรรมร่วมสมัย” จนกระทั่งรูปแบบของภาคเกษตรกรรมได้พัฒนามามาถึงจุดที่เรียกว่า “การเกษตรแบบยั่งยืน” ในปัจจุบัน ซึ่งพบว่าทำการเกษตรแบบยั่งยืนในปัจจุบันนั้น มีรูปแบบที่แตกต่างกันอีกมากมาย ซึ่งการพัฒนาการของเกษตรในทุกช่วงระยะเวลาล้วนมีจุดมุ่งหมายเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและชุมชนนั้น ๆ นอกจากนี้ในบทความยังได้กล่าวถึงชุมชนตัวอย่างในประเทศไทยที่ได้มีการพัฒนารูปแบบของเกษตรกรรมเพื่อการพัฒนา โดยใช้การเกษตรแบบยั่งยืนไปประยุกต์ใช้ในชุมชน โดยการทำการเกษตรดังกล่าวได้ช่วยก่อให้เกิดการพัฒนาในชุมชนและคุณภาพชีวิตที่ดี เกิดการพึ่งพาตนเองของเกษตรกร และคนในชุมชนได้อย่างเป็นเชิงประจักษ์

คำสำคัญ: พัฒนาการเกษตร การเกษตรแบบยั่งยืน พัฒนาชุมชน คุณภาพชีวิต

Abstract

Thailand has long been known as an agricultural country, located in terrain conducive to farming. Most of the country's population has long been engaged in agriculture or related activities, despite national efforts to develop into an industrial economy, and still relies on agriculture, like many developed countries. The evolution and development of Thailand's agriculture has changed with time and changing international trends.

This article presents and explains agricultural development issues in Thailand in terms of community development and quality of life. Thailand's agricultural development began with the first era of cultivation known as traditional agriculture, developing into contemporary agriculture and then current sustainable agriculture. Many forms of sustainable farming exist. In every era, agricultural development aims at improving quality of life and communities. In addition, the article discusses a model community in Thailand that has developed an agricultural development model by using sustainable agriculture for community application through farming to contribute to community development and improved quality of life, as evidence of self-reliance by farmers and community residents.

Keywords: Agricultural development, Sustainable agriculture, Community development, Quality of life, Farming, Cultivation.

โฉมโรงกลสีกรรมไทย

เกษตรกรรมนั้นถือเป็นสิ่งที่สำคัญมากในประเทศไทย เพราะการเกษตรเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันของคนไทยเลยก็ว่าได้ เกษตรกรรมในประเทศไทยอาจสืบย้อนไปได้ผ่านแง่ประวัติศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และสังคม ซึ่งได้ก่อให้เกิดการเข้าถึงเกษตรกรรมอันเป็นเอกลักษณ์ของประเทศไทย โดยเกษตรกรรมของไทยนั้นได้วิวัฒนาการจากการล่าสัตว์และหาของป่ามาเป็นเกษตรกรรมแบบยั่งยืนอย่างชัดเจนในปัจจุบัน โดยเกษตรกรรมในไทยได้มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง กล่าวคือ การพัฒนาการคือเปลี่ยนแปลงซึ่งการพัฒนาที่มีความสำคัญต่อความเจริญก้าวหน้าในทุกด้าน (ดวงพร,2550) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านเกษตรกรรมอันเป็นพื้นฐานการการพัฒนาคุณภาพชีวิต (Quality of Life) ที่เป็นลักษณะที่ดีเด่นของบุคคลในความเป็นอยู่ ครอบคลุมลักษณะที่เป็นความต้องการทางวัตถุและทางจิตใจของบุคคล สามารถดำรงชีวิตได้ในระดับที่เหมาะสม ให้สามารถพึ่งตนเองได้โดยไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน และไม่เบียดเบียนธรรมชาติ อีกทั้งมุ่งของการรักษาวัฒนธรรมชนบทธรรมเนียม ประเพณีของสังคมตลอดจนมีความเป็นไปได้อย่างบรรลู่ถึงความปรารถนาในชีวิต (วันชัย,2554) ตลอดจนการพัฒนาชุมชน อันเป็นการเสริมสร้างความเจริญทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมให้แก่ท้องถิ่นชนบททุกแห่งทุกส่วน ซึ่งพัฒนาการล่าสุดในทางเกษตรกรรมนั้น ได้ส่งผลให้ประชากรจึงมีงานทำกันมากขึ้น ประชาชนชนส่วนใหญ่มีการพัฒนาตนเองที่ดีขึ้น มีความกินดีอยู่ดี หลังจากที่ได้ประกอบกิจการทางการเกษตรในช่วงนั้น ๆ อย่างไรก็ตามคนไทยได้ขึ้นชื่อกับเรื่องที่ว่าในน้ำมีปลาในนามีข้าว แผ่นดินไทยอุดมสมบูรณ์กว่าแผ่นดินประเทศอื่นใดและยังได้รับฉายาว่า “ครัวของโลก” บทความนี้จึงสนใจว่าด้วยเรื่องสถานการณ์ของเกษตรกรรมประเทศไทยนั้นมีความเป็นมาอย่างไรจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ดังนั้นผู้เขียนจึงต้องการวิเคราะห์ว่า ในภาคการเกษตรของประเทศไทยมีการพัฒนาอย่างไรและส่งผลต่อการพัฒนาของชุมชนอย่างไร

จุดเริ่มต้นเกษตรกรรม : วิธีการเกษตรเพื่อปากท้อง

ภาคการเกษตรนั้นมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งต่อการการพัฒนาชุมชนและความเป็นอยู่ของคนในประเทศไทย กล่าวคือ การดำเนินไปของเกษตรกรรมอาจก่อให้เกิดการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งเป็นกระบวนการที่มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในโครงสร้างและหน้าที่ของระบบสังคม ซึ่งระบบสังคม คือ การรวมกันของหน่วยต่าง ๆ ในสังคม ซึ่งมีหน้าที่แตกต่างกัน แต่มีหน้าที่ร่วมกันในการแก้ปัญหาได้ปัญหาหนึ่ง เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ร่วมกัน (จินตวีร์, 2554) โดยการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาด้านความเป็นอยู่ของคนในแต่ละชุมชนจะต้องมีส่วนเกี่ยวข้องมาจากการเกษตร มีประชาชนที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นจำนวนมาก ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จากช่วงก่อนพุทธศักราช 2530 มีผู้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมร้อยละ 60 ของประชากรในประเทศ โดยภาคเกษตรกรรมของไทยนั้นได้เริ่มมาจากการทำการเกษตรแบบดั้งเดิม การเกษตรร่วมสมัย และการเกษตรแบบยั่งยืนตามลำดับ มาจนถึงปัจจุบัน (สุวิทย์, 2560)

นับตั้งแต่พุทธศักราช 1543 ประเทศไทยได้ทำการเกษตรในรูปแบบที่เรียกว่า “เกษตรแบบดั้งเดิม” หรือเรียกกันว่า เกษตรยุคโบราณ เป็นการเพาะปลูกแบบดั้งเดิมที่อาศัยธรรมชาติ เกษตรกรมีการเพาะปลูกตามฤดูกาล ไถกลบดินในฤดูใบไม้ผลิ หว่านเมล็ดปลูกในฤดูร้อน เก็บเกี่ยวผลผลิตในฤดูใบไม้ร่วง และหยุดพักงดการงานในฤดูหนาว หรือมีการดำเนินไปตามรูปแบบของแต่พื้นที่ชุมชนนั้น ๆ โดยกิจกรรมลักษณะดังกล่าวมีการดำเนินมาเป็นเวลาไม่ต่ำกว่าหลายพันปี ในเวลานั้นยังไม่มียาและปุ๋ยเคมี จึงส่งผลให้ผลผลิตที่ได้นั้นต่ำมาก ๆ โดยในการทำการเกษตรที่ 0.4 ไร่ จะให้ผลผลิตได้ไม่ถึง 41 ลิตรโดยประมาณ ผลผลิตของการเพาะปลูกขึ้นอยู่กับธรรมชาติดินฟ้าอากาศ (Seasonality)

เมื่อเผชิญกับภัยธรรมชาติครั้งใด ก็ส่งผลให้เก็บเกี่ยวไม่ได้ ทำให้เกิดภาวะขาดแคลนเสบียงอาหารขึ้น (สุวิทย์, 2560) จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าการเกษตรในช่วงแรก ๆ หรือเกษตรแบบดั้งเดิมนั้น ยังไม่ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาชุมชนหรือคุณภาพชีวิตอย่างเท่าไรนัก เนื่องด้วยจุดมุ่งหมายของการเกษตรมีวัตถุประสงค์เพียงแค่เลี้ยงปากท้องในการดำรงชีวิตไปในแต่ละวัน หากทว่าเกษตรกรทำการเพาะปลูกหรือสามารถทำการเกษตรที่เกิดเป็นผลผลิตที่ได้ปริมาณมาก ก็ส่งผลให้มีอาหารการกินสำหรับแปรเปลี่ยนเป็นพลังงานในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ได้มากตามไปด้วยเช่นกัน

“เกษตรร่วมสมัย” การเปลี่ยนแปลงของเกษตรกรรมของไทย

ต่อมาภาคการเกษตรได้มีการพัฒนามาถึงจุดที่เรียกว่า “เกษตรร่วมสมัย” ในศตวรรษที่ผ่านมาซึ่งมีผลผลิตทางเกษตรกรรมเพิ่มขึ้น เริ่มมีการใช้ปุ๋ยสังเคราะห์และสารกำจัดศัตรูพืชสำหรับเกษตรกร ซึ่งก่อให้เกิดมลพิษต่าง ๆ ที่มาจากกิจกรรมทางการเกษตร โดยช่วงเวลาดังกล่าวได้ส่งผลที่รุนแรงและไม่เอื้อประโยชน์ กับผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมภายนอกของการเกษตรในรูปแบบดั้งเดิม จึงส่งผลให้เกิดการเคลื่อนไหวของเกษตรกรรมแบบอินทรีย์และยั่งยืน ภาคส่วนผู้เกี่ยวข้องที่สำคัญที่อยู่เบื้องหลังการเคลื่อนไหวนี้ คือ สหภาพยุโรป (European Union) ซึ่งให้การรับรองอาหารอินทรีย์ครั้งแรกในปีพุทธศักราช 2534 และเริ่มการปฏิรูประบบนโยบายเกษตรร่วมสมัยขึ้นในปีพุทธศักราช 2548 ซึ่งการเจริญเติบโตของเกษตรร่วมสมัยนั้นเกิดการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาอยู่หลายมิติของการดำเนินไป และได้มีการวิจัยในเทคโนโลยีทางเลือก อาทิเช่น การจัดการศัตรูพืชแบบบูรณาการ การคัดเลือกพันธุ์พืช การพัฒนาเทคโนโลยีล่าสุดที่สำคัญจะรวมถึงอาหารดัดแปลงพันธุกรรม (คำหาร, 2559) ถึงอย่างไรก็ตามในช่วงยุคแห่งการเกษตรร่วมสมัยนี้ เกษตรกรของไทยให้ความสนใจกับการปลูกพืชเชิงเดี่ยว

(Monoculture) ทั้งนี้ระบบเกษตรกรรมที่เป็นการปลูกพืชชนิดเดียวในบริเวณกว้างเป็นวิธีที่นิยมใช้โดยเกษตรกรผู้มีเนื้อที่ในการเกษตรกรรมเป็นจำนวนมาก ถ้ากล่าวถึงป่าระบบเกษตรกรรมพืชเดี่ยวก็หมายถึงการปลูกไม้พันธุ์เดียวเท่านั้น (พฤษฯ, 2548) ระบบเกษตรกรรมพืชเดี่ยวให้ผลิตผลมากกว่าโดยไม่มีคู่แข่งจากพืชอื่นและการปลูกอย่างเป็นระเบียบทำให้การใช้เนื้อที่มีประสิทธิภาพมากกว่าพืชผสม แต่ผลเสีย คือ พืชจะดูดอาหารที่ต้องการออกจากดินโดยไม่มีกรทดแทน จึงทำให้เกิดปัญหาการทำการเกษตรในพื้นที่เดิม ๆ มากเกินไป ทำให้สภาพของดินนั้นเสีย ไม่สามารถทำการเกษตรได้ติดต่อกัน ต้องรอการปรับปรุงคุณภาพของดิน

จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า การทำเกษตรกรรมในช่วงเกษตรร่วมสมัยนี้ ได้รับอิทธิพลของการพัฒนามาจากอารยประเทศที่มีการส่งเสริมการเกษตรและพัฒนาชุมชนควบคู่กันไป พร้อมด้วยเคมีภัณฑ์ การปรับปรุงพันธุ์และเทคโนโลยีต่าง ๆ เข้ามามีบทบาทมากยิ่งขึ้นในภาคเกษตรกรรมจนมีความเป็นอุตสาหกรรม เพื่อจะทำการปฏิวัติกิจกรรมทางการเกษตรให้อยู่ในรูปแบบของความมั่นคงและไม่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ผู้เขียนสามารถสังเคราะห์ได้ว่าในช่วงเกษตรร่วมสมัยมีทั้งข้อได้เปรียบและสิ่งที่ต้องได้รับการพัฒนาให้ดียิ่งขึ้น นั่นคือ แม้ว่าเกษตรกรในช่วงของการพัฒนาเกษตรกรรมในระยะนี้จะได้รับผลตอบแทนจากการทำการเกษตรที่น่าพึงพอใจ ตลอดจนเกษตรกรสามารถบำรุงรักษาพันธุ์พืชและกำจัดศัตรูพืชได้อย่างง่ายดายเนื่องด้วยเกษตรกรแต่ละรายจะทราบว่าตนเองนั้นเพาะปลูกพืชชนิดใด รวมถึงมีสิ่งใดบ้างที่เป็นปัจจัยอันจะก่อให้เกิดเป็นความเสี่ยงในการได้มาซึ่งผลผลิต อย่างไรก็ตามช่วงเวลาการรับผลตอบแทนที่จากการทำการเกษตรนั้นมีได้มีระยะเวลาที่ต่อเนื่องกัน ด้วยเหตุผลที่จะต้องใช้เวลาไปกับการจัดการปรับปรุงคุณภาพของพื้นที่เขตกรรมสำหรับการทำการเกษตรในช่วงถัดไป และประเด็นของการควบคุมคุณภาพที่มีความเข้มงวดจากการแทรกแซง

ในรูปแบบระบบอุตสาหกรรมของหน่วยงานต่าง ๆ ด้วยเหตุผลจากหลากหลายมูลเหตุที่กล่าวมานั้นการดำเนินกิจกรรมทางการเกษตรในช่วงเกษตรร่วมสมัยจึงมีค้อยส่งผลดีทั้งด้านการพัฒนาเชิงพื้นที่รวมถึงด้านคุณภาพชีวิตของตัวเกษตรกร แต่จะเป็นระยะเวลาช่วงรอยต่อของการพัฒนาในภาคเกษตรกรรม เสมือนเป็นสัญญาณที่กำลังส่งตัวเกษตรกรในประเทศไทยให้มีการรับรู้ ยอมรับ และปรับตัวถึงความเป็นไปของพัฒนาการเกษตรที่เป็นหนึ่งในปัจจัยของการพัฒนาชุมชนและคุณภาพชีวิต

ชุมชน : วิถีชีวิต : ความหลากหลายของการเกษตรแบบยั่งยืน

หลังจากระยะเวลาที่เป็นช่วงเปลี่ยนผ่านของพัฒนาของเกษตรกรรมนั้น จากการทำเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมมาเป็นเกษตรกรรมแบบร่วมสมัย โดยที่เกษตรกรได้พบกับปัญหาต่าง ๆ มากมาย จึงได้เดินทางมาถึงช่วงเวลาปัจจุบันที่เกษตรกรรมได้มีพัฒนามาถึงยุคที่เรียกการทำการเกษตรว่า “การเกษตรแบบยั่งยืน” หรือ ระบบเกษตรกรรมทางเลือก ซึ่งเป็นระบบเกษตรกรรมที่มีหลักการใหญ่ ๆ ที่คล้ายคลึงกัน โดยการเกษตรแบบยั่งยืนจะมอบความสำคัญกับสมดุลของระบบนิเวศ ผลผลิต คุณภาพที่ดีและเพียงพอต่อเกษตรกรและผู้บริโภค การพึ่งพาตนเอง รวมทั้งการให้ความสำคัญกับชุมชนท้องถิ่น (บัญญัติ, 2541) หลักการสำคัญที่สุดที่มีร่วมกันของเกษตรกรรมยั่งยืน คือ มีจุดมุ่งหมายเพื่อการผลิตอาหารและปัจจัยที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตมากกว่าผลิตเพื่อการส่งออก มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประโยชน์สูงสุดโดยไม่เกิดผลเสียต่อสิ่งแวดล้อม มีระบบการผลิตการบริโภคและการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นมีความสมดุล อาหารที่ผลิตได้เป็นอาหารที่มีคุณภาพปลอดภัยปราศจากสารพิษตกค้างและเปิดโอกาสให้สมาชิกในครอบครัวสามารถทำงานร่วมกันได้อย่างมีความสุข สามารถใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างกลมกลืน (กฤษฎา, 2547) ทำให้ระบบเกษตรกรรมเหล่านี้

ดำเนินต่อเนื่องไปได้ยาวนานที่สุด โดยไม่มีผลกระทบต่อด้านลบต่อระบบนิเวศวิทยา และไม่เกิดปัญหาทั้งด้านสุขภาพ สังคม และเศรษฐกิจ

สำหรับในประเทศไทย ขบวนการเกษตรกรรมยั่งยืนได้เกิดขึ้นมาเกือบ 3 ทศวรรษ โดยเริ่มต้นจากการรวมตัวกันของภาคประชาชนครั้งแรกเมื่อปลายพุทธศักราช 2520 แต่ยังไม่เป็นที่แพร่หลายในกลุ่มของเกษตรกร (การยางแห่งประเทศไทย, 2561) โดยมีผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งนักพัฒนาจากองค์กรภาคเอกชน นักวิชาการ นักวางแผน และข้าราชการที่ทำหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร จนประสบความสำเร็จและแพร่หลายจากการร่วมมือของทุกภาคส่วน ในการทำการเกษตรแบบยั่งยืนนั้น ได้แบ่งออกเป็นหลากหลายรูปแบบ ซึ่งในแต่ละรูปแบบนั้นได้มีการประกอบกิจกรรมที่ต่างกันไป เพื่อให้เกิดความเหมาะสมในพื้นที่เขตกรรมนั้น ๆ ตลอดจนเกิดการพัฒนาตามมาในพื้นที่ชุมชนนั้น โดยระบบการทำเกษตรกรรมยั่งยืนที่สำคัญ และเป็นที่ยึดกันทั่วไป มีดังนี้

“การเกษตรยั่งยืนแบบไร่หมุนเวียน” เป็นระบบเกษตรกรรมพื้นบ้าน ที่ทำกันในหลายวัฒนธรรมในอดีต แต่ปัจจุบันพอจะหลงเหลือให้เห็นได้ในหมู่ชาวปกากะญอ บนพื้นที่สูงทางภาคเหนือและภาคตะวันตกของประเทศไทย (ถาวร, 2547) เป็นวิธีการเพาะปลูกพืชในพื้นที่หนึ่งในช่วงเวลาหนึ่ง โดยจะปลูกพืชแบบผสมผสาน ทั้งข้าว ผัก และพืชใช้สอยต่างๆ รวมกันในบริเวณพื้นที่เดียวกัน เมื่อทำการเพาะปลูกไประยะหนึ่งจนดินลดความอุดมสมบูรณ์ลง ก็จะย้ายไปทำการเพาะปลูกในพื้นที่ใหม่ และปล่อยให้ดินในพื้นที่เดิมได้ฟื้นความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ แล้วจึงหมุนเวียนกลับมาใช้ประโยชน์ในพื้นที่เดิมนั้นอีกครั้ง จึงเป็นรูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืนที่สามารถรักษาความหลากหลายทางชีวภาพและความอุดมสมบูรณ์ของดินไว้ได้มากที่สุดระบบหนึ่ง แต่ในปัจจุบัน มีการทำไร่หมุนเวียนกันอย่างผิดวิธี จนทำให้ระบบเกษตรกรรมวิธีนี้ถูกเข้าใจผิดว่าเป็นการทำเกษตรกรรมแบบไร้เงื่อนไขที่ไปตัดไม้ทำลายป่าต้นน้ำบนที่สูง

ภาพที่ 1: “บ้านผาหมอน” วิธีข้าว วิธีชาวนา วิธีปลูกอะเออ
ที่มา: พิรณัฐ พรนิเสน, 2561

ถึงแม้การเกษตรยั่งยืนแบบไร้หมุนเวียนจะต้องมีพื้นที่เพื่อทำการเกษตรหลายแห่งให้หมุนเวียนไปใช้ก็ตาม แต่ถ้าเกษตรกรที่ทำการเกษตรด้วยรูปแบบนี้มีเกณฑ์คุณค่าและวิถีวัฒนธรรมการดำรงชีวิตที่เคารพและนอบน้อมต่อธรรมชาติแล้ว ระบบไร้หมุนเวียนจะเป็นระบบการฟื้นฟูดินเพื่อให้สามารถตอบสนองต่อการผลิตอาหาร พร้อมไปกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในเวลาเดียวกัน ระบบไร้หมุนเวียนที่ถูกหลักการจึงจัดเป็นวิธีทำการเกษตรที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ความหลากหลายทางชีวภาพ และเคารพธรรมชาติอย่างมากวิธีหนึ่ง และไร้หมุนเวียนที่ทำกันอยู่โดยชุมชนชาวไทยบนภูเขาทางภาคเหนือ ก็ได้พิสูจน์ตัวเองได้ระดับหนึ่งว่าสามารถเป็นระบบการเกษตรแบบยั่งยืนได้ ถ้าดำเนินไปตามภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ถ่ายทอดกันมา

“การเกษตรยั่งยืนแบบเกษตรผสมผสาน” เป็นรูปแบบของการเกษตรที่มีการปลูกพืช และเลี้ยงสัตว์หลาย ๆ ชนิดในพื้นที่เดียวกัน โดยที่กิจกรรมการผลิตแต่ละชนิดเอื้อประโยชน์กันและกัน และเกื้อกูลกันอย่างมีประสิทธิภาพ โดยอาศัยหลักการอยู่ร่วมกันระหว่างพืช สัตว์ และสิ่งแวดล้อม การอยู่ร่วมกันอาจจะอยู่ในรูปความสัมพันธ์ระหว่างพืชกับพืช พืชกับสัตว์ หรือสัตว์กับสัตว์ก็ได้ (ฉลอง,2542) การเกษตรยั่งยืนแบบเกษตรผสมผสาน

จะประสบผลสำเร็จได้ จะต้องมีการวางรูปแบบ และดำเนินการ โดยให้ความสำคัญ ต่อกิจกรรมแต่ละชนิดอย่างเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม มีการใช้แรงงาน เงินทุน ที่ดิน ปัจจัย การผลิตและทรัพยากร ธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ ตลอดจนรู้จักนำวัสดุเหลือใช้จากการผลิต ชนิดหนึ่งมาหมุนเวียนใช้ประโยชน์ กับการผลิตอีกชนิดหนึ่งหรือหลายชนิด ภายในไร่นาแบบครบวงจร เน้นการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในพื้นที่อย่างเหมาะสม และให้เกิดประโยชน์สูงสุด มีความสมดุลด้านสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง ตลอดจนมีการเพิ่มพูนความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ มีการประสาน เกื้อกูลกันระหว่างพืชและสัตว์ เศษซาก และผลพลอยได้จากทั้งพืชและสัตว์ สามารถเป็นประโยชน์ต่อกิจกรรมของอีกฝ่ายหนึ่งได้ เช่น การเลี้ยงปลาใน นาข้าวที่ได้ผลผลิตทั้งข้าวและปลาโดยไม่ต้องใช้สารเคมี การเลี้ยงไก่หรือ สุกรบนบ่อปลาทำให้ได้อาหารปลาจากเล้าไก่หรือสุกร หรือการเลี้ยงผึ้งใน สวนผลไม้ที่ได้ทั้งน้ำผึ้งและมีผึ้งช่วยผสมเกสรดอกไม้ เป็นต้น นอกจากนี้มีการ ผสมผสานการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์อย่างหลากหลายแล้ว ยังมีการจัดการ ผลผลิตการเกษตรที่คำนึงถึงการตลาดด้วย

ภาพที่ 2: ทำเกษตรผสมผสาน พื้นที่แค่ 1 ไร่ สร้างรายได้อย่างยั่งยืน
ที่มา: นัฐพร ธนวิบูลสวัสดิ์, 2558

“การเกษตรยั่งยืนแบบไร้นาสวนผสม” เป็นระบบเกษตรกรรมที่มีกิจกรรมการผลิตหลาย ๆ ชนิดเพื่อตอบสนองการบริโภคหรือลดความเสี่ยงจากราคาตลาดของผลผลิตที่มีความไม่แน่นอน โดยไม่มีการจัดการให้กิจกรรมการผลิตเหล่านั้น มีการผสมผสานเกื้อกูลกันเพื่อลดต้นทุนการผลิต ตลอดจนไม่ได้คำนึงถึงสภาพแวดล้อมเหมือนเกษตรผสมผสาน (สุวรรณ, 2545) การทำไร่นาสวนผสมในระยะแรก ๆ อาจมีการเกื้อกูลกันจากกิจกรรมการผลิตบ้าง แต่กลไกการเกิดขึ้นเป็นแบบเป็นไปเอง ไม่ได้เกิดจากการตั้งใจจัดการด้วยความรู้ ความเข้าใจ แต่ในระยะหลัง ๆ เมื่อเกษตรกรเริ่มมีความรู้ความเข้าใจมากขึ้น ก็เริ่มมีการวางแผนการใช้พื้นที่และเลือกพืชที่จะปลูกเพื่อหวังผลทางเศรษฐกิจมากขึ้น รวมทั้งเกิดผลพลอยได้ มีจุดขายให้เป็นเป้าหมายของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอีกด้วย

“การเกษตรยั่งยืนแบบวนเกษตร” เป็นรูปแบบเกษตรกรรมที่นำเอาหลักการความยั่งยืนถาวรภาพของระบบป่าธรรมชาติ มาเป็นแนวทางในการทำการเกษตร และมีการจัดองค์ประกอบการผลิตทางการเกษตรให้รวมหลากหลายชนิดของพืชและสัตว์อย่างเหมาะสมและสมดุล (ณัฐพล, 2560) คำว่า “วนเกษตร” หมายถึงการใช้ที่ดินในการผลิตพืชและสัตว์ให้มากขึ้นหรือมีความซับซ้อนและหลากหลายทางชีวภาพใกล้เคียงธรรมชาติมากที่สุด หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าเป็นการทำเกษตรร่วมกับการอนุรักษ์ป่าไม้ โดยมีรากฐานหรือปัจจัยการผลิตที่มาจากท้องถิ่นเอง ทั้งนี้การทำวนเกษตรจะมีลักษณะแตกต่างหรือผันแปรไปตามสภาพท้องถิ่นที่ รวมถึงทัศนคติ ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณีและความรู้ ความสามารถในการจัดการของแต่ละท้องถิ่นเอง

ภาพที่ 3: “สวนวนเกษตร” แหล่งธนาคารอาหารชุมชนป่าเมี่ยง
ที่มา: สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน), 2563

ระบบวนเกษตรที่ดีควรสามารถเพิ่มการซึมซับน้ำ รักษาหน้าดิน ลดการสูญเสียดิน โดยให้ความสำคัญอย่างสูงกับการปลูกไม้ยืนต้น ไม้ผล และไม้ใช้สอยต่าง ๆ ให้เป็นองค์ประกอบหลักของพื้นที่ปลูก และผสมผสานกับการปลูกพืชที่ไม่ต้องการแสงแดดมากในชั้นถัดลงมา ซึ่งจะได้อาศัยร่มเงาและความชื้นจากการที่มีพืชชั้นบนขึ้นปกคลุม ลักษณะพันธุ์พืชที่ใช้ควรเป็นทรงพุ่มเพื่อลดความรุนแรงของเมื่อดฝนที่ตกกระทบผิวดิน สามารถรักษาสภาพสมดุลของสภาวะแวดล้อมให้เหมาะสมกับพืชที่ปลูกร่วม เช่น บังร่มเงา พายุฝน รวมทั้งควบคุมสภาพความชุ่มชื้นและอุณหภูมิ เป็นต้น พันธุ์ไม้ที่ปลูกควรมีรากลึกพอที่สามารถหมุนเวียนธาตุอาหารในระดับที่ลึกขึ้นมาสู่บริเวณผิวดิน เป็นประโยชน์ต่อพืชรากตื้นที่ปลูกร่วม โดยรวมทั้งระบบควรให้ผลตอบแทนแก่เกษตรกรหลายด้าน เช่น ผลผลิตในรูปแบบอาหาร ยารักษาโรค ไม้ฟืน ไม้สร้างบ้านและรายได้ สิ่งสำคัญที่สุดควรเป็นระบบที่อนุรักษ์ดินและน้ำได้ดี ปลูกได้หลายสภาพแวดล้อม และง่ายต่อการปฏิบัติในสภาพของเกษตรกรวนเกษตรที่พอประยุกต์ใช้ในประเทศไทยมีอยู่ 3 ระบบใหญ่ คือ ระบบป่าไม้-ไร่ นา ระบบป่าไม้-เลี้ยงสัตว์ และระบบเลี้ยงสัตว์-ไร่ นา-ป่าไม้ ซึ่งวิธีการนำแต่ละระบบไปประยุกต์ใช้ย่อมขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมของแต่ละพื้นที่เป็นเกณฑ์

“การเกษตรธรรมชาติ” เป็นรูปแบบเกษตรกรรมที่คำนึงถึงระบบนิเวศและสภาพแวดล้อมเป็นสำคัญและพยายามเข้าใจกระบวนการทำงานของธรรมชาติอย่างแท้จริง โดยมองว่าธรรมชาติได้จัดทุกสิ่งทุกอย่างไว้อย่างสมดุผลดีแล้ว เพราะฉะนั้นจึงควรให้ความสำคัญกับธรรมชาติและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติอย่างเต็มที่โดยรบกวนธรรมชาติให้น้อยที่สุด พร้อมไปกับหาทางอนุรักษ์ธรรมชาตินั้นไว้ให้คงอยู่ตลอดไป (ทิพวรรณ, 2551) แนวคิดการทำเกษตรธรรมชาติที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายรวมถึงแนวคิดของมาซาโนบุ ฟูกุโอกะ (ฟูกุโอกะ, 2557) ที่เป็นผู้เขียนหนังสือปฏิวัติด้วยฟางเส้นเดียว หรือแนวคิดเกษตรธรรมชาติของโมกิจิ โอกาดะ ผู้ให้กำเนิดกลุ่มเกษตรธรรมชาติเอ็มโอเอ และแนวคิดเกษตรธรรมชาติคิเวซ ที่แยกออกมาจากกลุ่มเอ็มโอเอ ตลอดจนแนวคิดเกษตรธรรมชาติเกาหลิชอง ฮาน คิว โซ เป็นต้น แต่ส่วนใหญ่แนวคิดของเกษตรธรรมชาติจะมีหลักการสำคัญที่คล้ายคลึงกัน คือ การเลียนแบบธรรมชาติของป่าที่สมบูรณ์ และใช้พลังจากสิ่งต่างๆ ในธรรมชาติตามที่เป็น โดยจะรบกวนหรือแทรกแซงการทำงานของธรรมชาติให้น้อยที่สุดเท่าที่จำเป็น มีการให้ความสำคัญกับดินเป็นอันดับแรก และเน้นการปรับปรุงดินให้มีพลังมาห้รับการเพาะปลูก เหมือนดินในป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ เป็นการนำทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างจำกัดมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด และเป็นวิธีการที่ไม่ก่อให้เกิดผลเสียต่อสภาพแวดล้อมไม่เป็นอันตรายต่อเกษตรกรและผู้บริโภค สามารถให้ผลผลิตที่มีทั้งปริมาณและคุณภาพ หรือเป็นระบบเกษตรกรรมที่มีความยั่งยืนมั่นคงในระยะยาว

ภาพที่ 4: การดำเนินการทำการเกษตรแบบธรรมชาติ

ที่มา: กองนโยบายเทคโนโลยีเพื่อการเกษตรและเกษตรกรรมยั่งยืน, 2559

ในการทำเกษตรกรรมธรรมชาติ จะมีการจัดระบบการปลูกพืช และเลี้ยงสัตว์ที่สอดคล้องกับธรรมชาติอย่างเกื้อกูลซึ่งกันและกัน งดเว้นกิจกรรมที่ไม่จำเป็นหลัก ๆ ได้แก่ ไม่มีการพรวนดิน ไม่กำจัดวัชพืช ไม่ใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืช เป็นปฏิบัติการทางการเกษตรที่คำนึงถึงดิน พืช และแมลง ไปพร้อม ๆ กัน คือ มีการปรับปรุงดินให้มีความอุดมสมบูรณ์ ปลูกพืชตระกูลถั่วหรือใช้เศษซากพืชคลุมดิน ปลูกพืชหลากหลายชนิด และอาศัยการควบคุมโรคแมลงศัตรูพืชด้วยกลไกการควบคุมกันเองของสิ่งมีชีวิตตามธรรมชาติ ทำให้มีการอนุรักษ์แมลงที่มีประโยชน์พร้อมไปด้วยกัน จึงเป็นการปลูกพืชในสภาพแวดล้อมที่มีความสมดุลทางนิเวศวิทยา

“การเกษตรทฤษฎีใหม่” เป็นแนวทางการทำการเกษตรแบบพึ่งตนเองที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลฯ ได้พระราชทานให้เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2540 (ว.ล.ภ., 2545) แนวทางเกษตรทฤษฎีใหม่เป็นวิธีทำการเกษตรที่ทำได้ง่ายไม่ยุ่งยากซับซ้อน สอดคล้องกับสภาพความเป็นอยู่และระบบนิเวศโดยรวมของธรรมชาติ มีการหมุนเวียนการใช้ประโยชน์ของทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุด ได้แก่ ที่ดิน แรงงาน ทุน ปัจจัยการผลิต เพื่อให้เกษตรกรรม

อาหารที่ผลิตเองไว้บริโภคอย่างพอเพียงตามอัตภาพ พอมีพอกิน ไม่อดอยาก เหมาะสำหรับพื้นที่ขนาดเล็กประมาณ 10-20 ไร่ เน้นให้เกษตรกรสามารถทำการเกษตรเพื่อเลี้ยงตนเองได้แบบค่อยเป็นค่อยไปตามกำลังทำกิจกรรมการเกษตรหลายอย่างเพื่อให้มีการใช้ทรัพยากรอย่างเต็มที่ เพิ่มประสิทธิภาพการผลิต เพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของดินและสร้างสมดุลให้กับระบบนิเวศ สามารถปรับใช้กับพื้นที่ขนาดใหญ่ได้ โดยจะเน้นการจัดการแหล่งน้ำ และจัดสรรแบ่งส่วนพื้นที่ทำการเกษตรอย่างเหมาะสม มีการแบ่งพื้นที่ระหว่างแหล่งน้ำ, นาข้าว, พืชผสมผสาน, โครงสร้างพื้นฐานและที่พักอาศัย ในสัดส่วน 30:30:30:10 (มนตรี, 2554) วิธีการของเกษตรทฤษฎีใหม่นี้เป็นวิธีการปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม (ค่านาย, 2558) และหากทำทั้งหมดนี้จะสามารถช่วยแก้ปัญหาความเป็นอยู่ที่ยากจนของเกษตรกร ที่จะส่งผลเป็นความมั่นคงทางเศรษฐกิจของประเทศโดยรวม หากสามารถสร้างระบบเศรษฐกิจที่พึ่งพาตนเองได้ แม้เพียงหนึ่งในสี่ของระบบเศรษฐกิจทั้งหมด ก็จะสามารถทำให้ประเทศชาติมีความมั่นคงมากกว่าระบบเศรษฐกิจที่ต้องพึ่งพาภาคอุตสาหกรรมและการส่งออกอย่างที่เป็นอย่างในปัจจุบัน

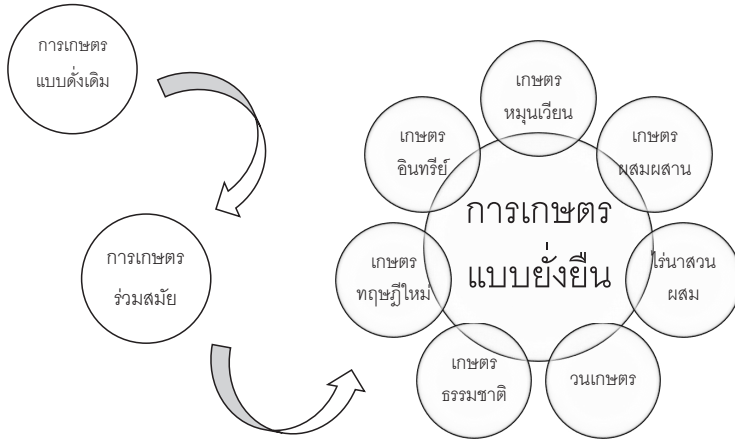
ทั้งนี้ ต้องเข้าใจว่าแนวทางเกษตรทฤษฎีใหม่เป็นส่วนหนึ่งของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ที่ให้ความสำคัญกับการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการอาหารในครัวเรือน และทำให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตัวเองได้โดยไม่ต้องพึ่งปัจจัยการผลิตจากภายนอก ดังนั้น การส่งเสริมการทำเกษตรทฤษฎีใหม่ที่ดำเนินพร้อมไปกับการส่งเสริมการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีการเกษตรหรือนำทฤษฎีใหม่ไปใช้แค่เพียงรูปแบบโดยไม่เข้าใจเนื้อหาและปรัชญาที่อยู่เบื้องหลังเกษตรทฤษฎีใหม่จะนำไปสู่แนวทางการดำเนินงานที่ไม่จัดเป็นเกษตรกรรมยั่งยืนตามความหมายและหลักการที่วางไว้

“เกษตรอินทรีย์” เป็นระบบการเกษตรที่ผลิตอาหารด้วยความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อม สังคม และเศรษฐกิจ โดยเน้นหลักการปรับปรุง

บำรุงดิน เคารพต่อศักยภาพทางธรรมชาติของพืช สัตว์ และระบบนิเวศ ลดการใช้ปัจจัยการผลิตจากภายนอก และไม่ใช้สารเคมีเพื่อการเกษตร ทั้งปุ๋ยเคมี ยากำจัดวัชพืชและศัตรูพืช รวมทั้งฮอร์โมนสังเคราะห์ที่กระตุ้น การเจริญเติบโตของพืชและสัตว์ ตลอดจนสิ่งมีชีวิตดัดแปลงพันธุกรรม (เบญจวรรณ, 2548) ในขณะที่เดียวกันก็พยายามประยุกต์ใช้ธรรมชาติเพื่อ ช่วยเพิ่มผลผลิตและพัฒนาความต้านทานศัตรูพืชเกษตรอินทรีย์ให้ ความสำคัญสูงสุดในการปรับปรุงดิน โดยเชื่อว่าดินที่สมบูรณ์ย่อม ทำให้พืชและสัตว์ที่เจริญเติบโตจากผืนดินนั้นมีความอุดมสมบูรณ์ ตามไปด้วย ผู้บริโภคผลผลิตเกษตรอินทรีย์ก็จะได้รับอาหารที่มีคุณภาพดี และปลอดภัย วิธีการปรับปรุงบำรุงดินจะมีทั้งการใช้ปุ๋ยพืชสด ปลุกพืชหมุนเวียน ใช้ประโยชน์จากเศษซากพืชและมูลสัตว์ ทำปุ๋ยหมัก และปุ๋ยชีวภาพ ตลอดจนใช้ธาตุอาหารเสริมจากหินแร่ต่าง ๆ มีการ ควบคุมศัตรูพืชโดยวิธีชีวภาพหรือใช้สารสกัดจากพืชที่ไม่เป็นอันตรายต่อ มนุษย์ หรือไม่มีผลกระทบต่อตัวทำตัวเบียนที่เป็นประโยชน์ ใช้เมล็ดพันธุ์ ที่ไม่มีการดัดแปลงพันธุกรรม และมีการป้องกันการปนเปื้อนจากสารเคมี

ในปัจจุบัน ระบบเกษตรอินทรีย์ได้แพร่หลายเป็นที่รู้จักกันทั่วโลก และกลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบผลิตทางการเกษตรที่มีการพัฒนาระบบ ตลาด และมาตรฐานการผลิตที่มีการรับรองเป็นการเฉพาะและหลากหลาย ลักษณะ (ชนวน, 2550) สำหรับประเทศไทย การบุกเบิกพัฒนาและเผยแพร่ ระบบเกษตรกรรมอินทรีย์และมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ เริ่มจากการผลักดัน ขององค์กรพัฒนาเอกชนเป็นส่วนใหญ่ โดยร่วมมือกับกลุ่มเกษตรกรใน หลายจังหวัด จนสามารถพัฒนาการตลาดอินทรีย์ให้ขยายไปทั้งในและ ต่างประเทศ ทำให้เป็นที่สนใจของพรรคการเมืองจนถูกนำไปใช้เป็นนโยบาย ในการหาเสียง และในที่สุดนโยบายเกษตรกรรมอินทรีย์ได้ถูกบรรจุไว้เป็นวาระ แห่งชาติในยุครัฐบาลทักษิณ แต่หน่วยงานภาครัฐหลายแห่งยังไม่เข้าใจ

หลักการและเนื้อหาของระบบเกษตรอินทรีย์ อีกทั้งขาดความร่วมมือระหว่างหน่วยงานภาครัฐ ทำให้การพัฒนาเกษตรกรรมอินทรีย์ในฐานะนโยบายระดับประเทศของไทยยังไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร

ภาพที่ 5: พัฒนาการของเกษตรกรรมของประเทศไทย

ที่มา: การวิเคราะห์จากผู้เขียน กิตติศักดิ์ ทองมีทิพย์

พัฒนาการเกษตรกรรมสู่การพัฒนาชุมชนและคุณภาพชีวิตเกษตรกรไทย

จากพัฒนาการของรูปแบบการเกษตรในแต่ละช่วงเวลา ไม่ว่าจะเป็นการเกษตรแบบดั้งเดิม การเกษตรร่วมสมัย และการเกษตรแบบยั่งยืน จะแสดงให้เห็นว่า ในการทำกิจกรรมทางการเกษตรในช่วงต่าง ๆ นั้น มีจุดมุ่งหมายเพื่อจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาในทุก ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านคุณภาพชีวิต ด้านทรัพยากรธรรมชาติ ด้านการพัฒนาชุมชน และอื่น ๆ อีกหลายมิติ โดยพัฒนาการของเกษตรกรรมที่เกิดขึ้นนั้นจะเกิดในเขตพื้นที่ใด ไม่ว่าจะเป็นทางตรงหรือทางอ้อม เกิดขึ้นประโยชน์มากหรือน้อย ทุกช่วงการพัฒนาของพัฒนาการทางการเกษตร ย่อมส่งผลดีและมี

การเปลี่ยนแปลงต่อเกษตรกรเสมอ เพื่อความอยู่รอดและความก้าวหน้าของการเกษตรไทยอย่างยั่งยืน (กิตติศักดิ์,2564) หากผู้ประกอบการได้ทำตามแบบแผนอย่างถูกต้อง โดยการเปลี่ยนแปลงเป็นการแปลงสถานะคุณสมบัติชุมชนนั้น ๆ อย่างเป็นระบบ ทั้งทางเศรษฐกิจ ซึ่งรวมไปถึงสภาพแวดล้อมและทางสังคม ในช่วงระยะเวลาที่กำหนดภายใต้ขบวนการช่วยเหลือตนเอง โดนมีแรงกระตุ้นจากภายนอกคือ ผู้พัฒนาและความร่วมมือร่วมใจของผู้ได้รับการพัฒนา ภายใต้สภาพแวดล้อมที่เหมาะสมและระยะเวลาที่เอื้ออำนวย (กฐิน,2542)

โดยมีคำกล่าวที่ว่า การเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ที่สำคัญการเปลี่ยนแปลงมีความจำเป็นสำหรับการอยู่รอดและอยู่ได้อย่างมีความสุข ซึ่งในสังคมมนุษย์นิยมการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ต้องมีการวางแผน ซึ่งในทางพัฒนาการของรูปแบบการเกษตรต่าง ๆ ที่กล่าวไว้ในข้างต้น เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในทุกช่วงขณะของการดำเนินไปอย่างมีแบบแผนที่ไม่ได้รับการควบคุมจากสิ่งใดสิ่งหนึ่งมากนัก แต่พัฒนาการของการพัฒนาเป็นไปตามแวดล้อมที่เกิดขึ้นไปพร้อม ๆ กับการพัฒนาซึ่งแวดล้อมเหล่านั้นเป็นปัจจัยที่มีความผลกระทบต่อความเป็นไปโดยตรง ทั้งสิ้นท่ามกลางโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจ ส่งผลให้เชื่อมโยงระบบอาหารโลกพื้นที่ห่างไกลเข้าไว้ด้วยกัน ซึ่งส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนการผลิตของเกษตรกร (ศุภวดี,2560) เพราะฉะนั้นพัฒนาการเกษตรกรรมจึงเปรียบเสมือนกระบวนการที่ดำเนินไปข้างหน้าโดยมีตัวเกษตรกรเป็นกลไกหลักในการกำหนดความเป็นไปให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต พลวัตที่เข้ามาแทรกแซงอยู่ในทุกช่วงขณะของความเป็นไป ซึ่งมีทั้งข้อได้เปรียบและจุดบกพร่องของแต่ละช่วงเวลาของการพัฒนา ผู้การพัฒนาชุมชนและคุณภาพชีวิตเกษตรกรไทยอย่างแท้จริง ดังนั้น เพื่อความชัดเจนที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการเกษตรกรรมของประเทศไทย จากการทำเกษตรกรรมแบบดั้งเดิม มาเป็นเกษตรกรรมแบบร่วมสมัย จนกระทั่งมาเป็นการเกษตรแบบยั่งยืน ผู้เขียนขอนำเสนอด้วยแผนภาพและตารางดังนี้

ตารางที่ 1 การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของเกษตรกรรมไทยที่มีต่อชุมชน

ช่วงของกา รเกษตร	รูปแบบของ การเกษตร	ข้อได้เปรียบ	จุดทศพร่อง	ความสัมพันธ์ที่มีต่อชุมชน
การเกษตร แบบดั้งเดิ ม	ทำตามฤดุก าล	ได้ผลผลิตตามฤดูกาล	ไม่ก่อให้เกิดเป็นอาชีพหลักได้ และไม่สามารถทำเป็นระบบกา รค้าได้	ชุมชนผู้ประกอบการมีผลผลิตทางการเกษตรเพื่อการ ดำรงชีพ แต่ไม่สามารถต่อยอดไปเป็นการค้าได้ เพราะต้องพึ่งพาตลาดตามฤดูกาล ไม่มีเทคโนโลยีเข้ามามีส่วนร่วม
การเกษตร ร่วมสมัย	มีการใช้สาร เคมี	ได้ผลผลิตทางการเกษตรตาม ที่ต้องการทั้งด้านปริมาณ และคุณภาพ	ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรม และเป็นภัยต่อสุขภาพคนในชุม ชน	ทำให้เกิดอาชีพเกษตรกรอย่างจริงจัง ผู้คนมีงานทำกันมากขึ้น แต่ทว่าเป็นช่วงของการทำการเกษตรที่ส่งผลเสียด้านทรพ ยการธรรมชาติและ สุขภาวะของคนในชุมชน
การเกษตร ยั่งยืน	การเกษตรท มุนเวียน	เป็นการทะนุบำรุงพื้นที่เกษตรกรรม	ปัญหาการพื้นที่ป่า หน้าดินเสื่อมโทรม	เกษตรกรรุ่นใหม่เป็นที่ทำกันอยู่ในปัจจุบัน โดยชุมชนชาวไทยบนภูเขาทางภาคเหนือ ได้พิสูจน์ตัวเองได้ระดับหนึ่ง เป็นส่วนช่วยรักษาความเป็นชุมชนของชนชาวไทยบนภูเขา ได้รักษาธรรมชาติของท้องถิ่นไว้ หากทำการเกษตรอย่างถูกวิธี และทำให้คนในพื้นที่สามารถพึ่งพาตัวเองได้
	การเกษตรผล ผลิตสาน	ได้ผลผลิตทางการเกษตรตลอดทั้งปี โดยไม่ต้องใช้สารเคมี และมีคุณภาพ	หากไม่จัดสรรชนิดของพันธุ์พืชอา จะไม่ได้ผลผลิตเท่าที่ควร	เกษตรกรในชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ในระดับหนึ่ง ได้ลำดับความคิดในการเพาะปลูกพืชพรรณต่าง ๆ รวมไปถึงการเลี้ยงสัตว์ พอมมี พอกินและสามารถนำสิ่งที่เหลือจากการบริโภคไปขายได้

ช่วงของกา รเกษตร	รูปแบบของ การเกษตร	ข้อได้เปรียบ	จุดพพร่อง	ความล้มพันธ์ที่มีต่อชุมชน
การเกษตร ยั่งยืน	ไร่นาสวน ผสม	การเพาะปลูกเป็นก้อนคู่กัน และเป็นารเกษตรเชิงธุรกิจ ท่องเที่ยว	หากไม่มีความเรื่องการจัดการที่ดี จำทำให้เกิดการเสียหายใน กิจกรรมทางการเกษตร	มีจุดเด่นของการเกษตรยั่งยืนแบบไร่นาสวนผสมนั้น ได้มีเป้าหมายเป็นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ทำให้เกษตรกรได้มีรายได้หลายทาง ทั้งการขายผลผลิตโดยตรง และเปิดเป็นแหล่งท่องเที่ยว
	วนเกษตร	เป็นเกษตรเชิงอนุรักษ์ ได้ประโยชน์ทั้งทางการเกษตร และไม่	ผลผลิตทางการเกษตรน้อย	เน้นการค้าเน้นชีวิตตามวิถีที่พึ่งพาตัวเองจากผลผลิตที่ทำได้ แต่การเกษตรในรูปแบบนี้ไม่ส่งผลดีต่อชุมชนเท่าไร เพราะมันเรื่องของกฎหมายมากเกี่ยวกับข้อ จึงทำให้เกิดปัญหาเรื่องบุกรุกผืนป่าจากการทำการเกษตรผิดวิธี
	เกษตร ธรรมชาติ	อนุรักษ์ธรรมชาติ ไม่มีการทำลายที่ก่อให้เกิด ความเสื่อมโทรมของดิน	ได้ผลกำไรจากการทำ ธุรกิจน้อย	ให้ความสำคัญกับธรรมชาติที่มีชุมชนและใช้ประโยชน์จาก ธรรมชาติอย่างเต็มที่ได้โดยรวบรวมธรรมชาติในอ้อยที่สุกพร้อมไป กับหาทางอนุรักษ์ธรรมชาติในชุมชนนั้นไว้ให้คงอยู่
	เกษตรทฤษฎี ใหม่	เกษตรกรสามารถพึ่งพา ตนเองได้ และเกิดการพัฒนา	หากไม่ปฏิบัติตามหลักขั้นตอน ก็จะไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร	ให้ความสำคัญกับการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการอาหาร ในครัวเรือนและทำให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตัวเองได้โดย ไม่ต้องพึ่ง ปัจจัยการผลิตจากภายนอก
	เกษตร อินทรีย์	ผลผลิตทางการเกษตร มีคุณภาพ สามารถขายได้ ในราคาที่สามารถกำหนดเองได้	ยังไม่เป็นที่ยอมรับกันอย่าง แพร่หลาย ทำให้ช่องทางการ ตลาดมีน้อย	การตลาดที่พึ่งพาพลังงานที่ใช้เชื้อเพลิง ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น ซึ่งมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ในชุมชนน้อยและมีต้นทุนการทำเกษตรต่ำ

ที่มา: การวิเคราะห์จากผู้เขียน กิตติศักดิ์ ทองมีทิพย์

กรณีตัวอย่าง : เกษตรกรรมกับการพัฒนาชุมชนและคุณภาพชีวิต

ปัจจุบันงานเกษตรกรรมเป็นงานหรือกิจกรรมที่บุคคลโดยทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกรรายใหม่ เห็นว่าเป็นงานหรือกิจกรรมที่ไม่ยึดถือ เป็นอาชีพในระยะยาว เนื่องด้วยมีปัจจัยที่เป็นตัวกระทบทำให้ผลผลิต ไม่แน่นอน เช่น ฟ้า อากาศ ดิน วัชพืช โรคแมลง ศัตรูพืชและอื่น ๆ อีกมากมาย ดังที่กล่าวไว้ในข้างต้น เกษตรกรต้องต่อสู้แก้ไขปัญหาอันสามารถเกิดได้ ตลอดเวลา พร้อมทั้งต้องลงทุนทั้งด้านคุณทรัพย์กำลังกาย กำลังใจ และต้อง เรียนรู้ศึกษาเทคนิควิธีการต่าง ๆ ในการทำการเกษตรเป็นประจำ โดยในประเทศไทยได้มีชุมชนหลายแห่งที่ร่วมมือกัน มาทำเกษตรกรรมแบบยั่งยืน ในรูปแบบต่าง ๆ จนประสบความสำเร็จและกลายเป็นชุมชนแม่บทที่เป็นตัวอย่าง ในการพัฒนาชุมชนของหลาย ๆ ชุมชน ในประเทศ

• กรณี “บ้านบางควาย” ตัวอย่างที่ดีของเกษตรผสมผสาน

หมู่บ้าน “บ้านบางควาย” จังหวัดสุโขทัย ได้หันมาทำการเกษตร ผสมผสาน ทั้งปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์เศรษฐกิจ แทนการปลูกยาสูบ ทำให้มีสุขภาพดี รายได้พอเพียง มีความสุขตามวิถีชีวิตเกษตรกรรม หมู่บ้านบางควาย หมู่ที่ 2 ตำบลปากแคว อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย มีการทำการเกษตรแบบเศรษฐกิจพอเพียง ตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทำให้ ชาวบ้านมีรายได้แบบพอเพียง มีความสุข ทั้งยังมีคุณภาพชีวิตที่ดี หลังจาก ที่ก่อนหน้านี้อาชีพส่วนใหญ่ทำการเพาะปลูกยาสูบ ซึ่งเป็นการทำการ เกษตรแบบพืชเชิงเดี่ยว (เกษตรร่วมสมัย) และพบว่าตัวเองมีสุขภาพย่ำแย่ จากสารพิษตกค้างที่มากับสารเคมีที่ใช้ปลูกยาสูบ โดยนายบุญเพ็ง ขวัญวงศ์ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 2 บ้านบางควาย ได้กล่าวว่า

“ชาวบ้านส่วนใหญ่ในพื้นที่มีอาชีพเพาะปลูกยาสูบมานานับ แต่บรรพบุรุษ ต่อมาเมื่อนักวิชาการจากสถาบันการศึกษาแห่งหนึ่ง ได้ลง

พื้นที่สำรวจผลกระทบการปลูกยาสูบพบว่า ในดินมีสารตกค้างมากมาย จากนั้นหน่วยงานทางด้านสาธารณสุข ก็มาตรวจสุขภาพชาวบ้าน จนทราบว่า สุขภาพของชาวบ้านได้รับผลกระทบจากการปลูกยาสูบถึง 100 เปอร์เซ็นต์ ผมจึงมาคิดว่า เราจะทำอย่างไรให้สุขภาพชาวบ้านดีขึ้นและปรับเปลี่ยน ลด ละ เลิก การปลูกยาสูบ มาเป็นพืชชนิดอื่น ๆ หรือเลี้ยงสัตว์ทางการเกษตร ที่สร้างรายได้แบบเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริของพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ”

โดยสิ่งต่าง ๆ ที่แนะนำชาวบ้านนั้น จะมาจากการที่ผู้นำชุมชน ได้รับโอกาสจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ที่ประสานทำโครงการขอความช่วยเหลือและได้รับโอกาสไปอบรมศึกษาดูงานในหลาย ๆ พื้นที่ หลาย ๆ รูปแบบที่เกษตรกรประสบความสำเร็จ จึงนำมาประยุกต์ปรับใช้ในหมู่บ้านตนเอง สำหรับรายได้ของชาวบ้านที่ปรับเปลี่ยนจากการเพาะปลูกยาสูบ หันมาทำการเกษตรแบบพอเพียงนั้น ทุกคนต่างพอใจกับรายได้ที่ได้รับ แม้จะไม่ได้รับเป็นเงินก้อนในแต่ละปีแบบ ยาสูบที่ปลูกตามฤดูกาล แต่มีรายได้ทุกวันเข้าบ้าน เห็นเงินทุกวัน พอกินพอใช้ เหลือเงินเก็บบ้างและที่สำคัญ สุขภาพดี ร่างกายดี นับได้ว่าพอใจในสิ่งที่ได้รับ จากการปรับเปลี่ยนดังกล่าว

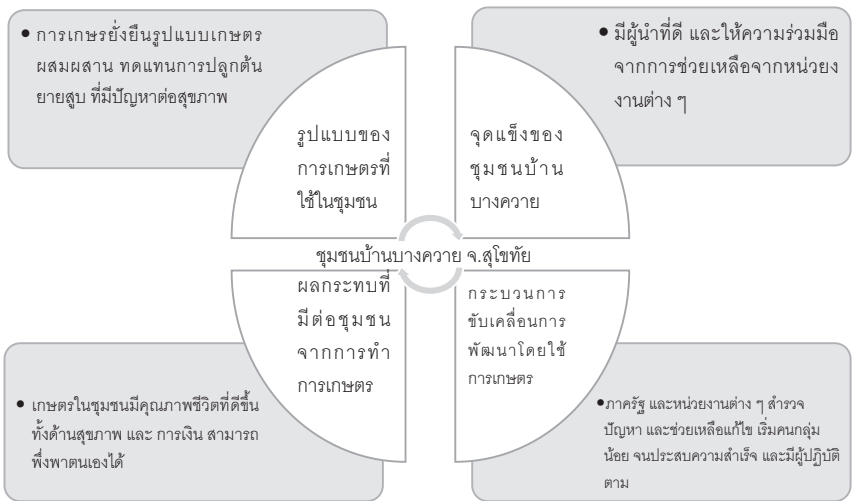
จากกรณี “บ้านบางควาย” ตัวอย่างของชุมชนที่นำเอาการเกษตรผสมผสาน ที่เป็นรูปแบบหนึ่งของการเกษตรยั่งยืนมาประยุกต์ใช้ในชุมชน ซึ่งก่อนหน้านี้อาชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกร และได้ทำการเพาะปลูกยาสูบเป็นพืชหลัก จนประสบกับปัญหาคนในชุมชนมีสุขภาพย่ำแย่ จากสารตกค้างที่มากับสารเคมีที่ใช้ปลูกยาสูบ มีคุณภาพชีวิตไม่ดีเท่าที่ควร โดยเวลาต่อมาชุมชนบ้านบางควายได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงานต่าง ๆ มากมายไม่ว่าจะเป็น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ, กรมส่งเสริมการเกษตร และหน่วยงานอื่นๆ ที่เข้ามามีส่วนร่วม

ในการจัดการชุมชน เริ่มจากการลดการปลูกยาสูบ และหันมาทำการเกษตรผสมผสานจากกลุ่มเกษตรกรคนเพียง 27 ราย และประสบความสำเร็จในการทำงานเกษตรผสมผสาน เกษตรกรมีสุขภาพดีขึ้นตามลำดับ ถึงแม้จะไม่ได้รับเป็นเงินก้อนแบบปลูกยาสูบในแต่ละปี แต่ก็ได้รับเงินมีรายได้ทุกวันจากการปลูกพืชหมุนเวียน เพราะผลผลิตที่ได้จากการเพาะปลูกและการปศุสัตว์ที่เหลือจากการบริโภค เกษตรกรได้นำไปจัดจำหน่ายก่อให้เกิดรายได้ขึ้นในครัวเรือน สามารถพึ่งพาตนเองได้

หลังจากนั้นเกษตรกรในชุมชนบ้านบางควาย จึงได้เห็นถึงความสำคัญและประโยชน์ที่ได้รับจากการทำเกษตรผสมผสาน จึงได้เปลี่ยนมาทำการเกษตรผสมผสานเพิ่มขึ้น จนในที่สุดบ้านบางควาย จังหวัดสุโขทัย จึงได้พัฒนาเป็นหมู่บ้านเกษตรผสมผสานอย่างเต็มรูปแบบ ทั้งปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ เศรษฐกิจ แทนการปลูกยาสูบ (พืชเชิงเดี่ยว) ทำให้มีสุขภาพดี รายได้พอเพียงมีความสุขตามวิถีชีวิตเกษตรกร ซึ่งการพัฒนาที่ไปพัฒนาการของเกษตรกรรมนั้นสอดคล้องกับ สุริชัย (2552) ที่ว่าการพัฒนาหรือเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้น ๆ เป็นการเปลี่ยนแปลงของระบบความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในสังคม และการเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มและระหว่างส่วนประกอบของสังคมนั้น เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างชาวชนบทกับชาวเมือง เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงทางสังคมดังกล่าวนี้ย่อมเกิดขึ้นทั้งในระดับกลุ่มบุคคล ในระดับสถาบันทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นสถาบันครอบครัว เครือญาติ การสมัครพรรคการเมืองหรือสถาบันการเมือง เศรษฐกิจ ฯลฯ ก็ได้

โดยการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนี้นับว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนและการเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างของความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มและระหว่างส่วนประกอบของสังคมนั้น ๆ (คำานวน,2538) ซึ่งในกรณีคือสังคมเกษตรกรรม การเปลี่ยนแปลงทางเกษตรกรรม (Agrarians Transformations) ย่อมเกิดขึ้นทั้งในระดับกลุ่มบุคคล

และระดับสถาบันของสังคม เป็นไปอย่างก้าวหน้าหรือถอยหลัง เป็นไปอย่างถาวรหรือชั่วคราว โดยการวางแผนหรือเป็นไปเอง บางครั้งก็เปลี่ยนไปอย่างสม่ำเสมอ ไม่มีผลกระทบต่อชีวิตของคนในชุมชนมากนัก แต่บางขณะก็เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและมีผลกระทบกระเทือนต่อ วิถีชีวิตของสมาชิกในสังคมนั้น ๆ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางเกษตรกรรม จากแนวความคิดดั้งเดิมที่ว่าด้วยการล่มสลายของสังคมเกษตรกรรมในชนบทของคาร์ล เคาทส์กี (Kautsky,1899) ทำให้เกิดความ เป็นไปของพัฒนาการระบบเกษตรกรรมเพื่อให้เกิดเป็นความอยู่รอดทางมิติเกษตรกรรม อันส่งผลต่อการพัฒนาชุมชนและคุณภาพชีวิตอีกด้วย ดังนั้น เพื่อความชัดเจนที่แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงพัฒนาการเกษตรกรรม ที่มีผลต่อการพัฒนาชุมชนและคุณภาพชีวิต ผู้เขียนขอนำเสนอด้วยแผนภาพ ดังนี้

ภาพที่ 6: ชุมชนบ้านบางควาย จ.สุโขทัย

ที่มา: การวิเคราะห์จากผู้เขียน กิตติศักดิ์ ทองมีทิพย์

บทสรุปและข้อเสนอ

สำหรับข้อสรุปของบทความเรื่อง พัฒนาการเกษตรกรรมของประเทศไทย: ในมิติด้านการพัฒนาชุมชนและคุณภาพชีวิต (Thailand's Agricultural Development: In Terms of Community Development and Quality of Life) พบว่า การพัฒนาของเกษตรกรรมในประเทศไทยนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันได้ทำให้ประเทศเปลี่ยนแปลงจากประเทศด้อยพัฒนาเข้าสู่ระดับพัฒนาในระดับหนึ่ง การเกษตรของไทยนั้นมีส่วนช่วยในการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ของชุมชนในประเทศไทย จึงส่งผลให้คนในชุมชนทุกภาคส่วนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นตามลำดับ ประกอบกับเขาเหล่านั้นสามารถพึ่งพาตัวเองได้ ซึ่งพัฒนาการของเกษตรกรรมที่กล่าวมาทั้งหมดนั้นคือ งานที่เกี่ยวข้องกับการผลิตปัจจัยสี่ของมนุษย์นั่นเอง ดังนั้นพัฒนาการของเกษตรกรรมในแต่ละช่วงเวลาเปลี่ยนผ่านนั้นจึงมีประโยชน์และความสำคัญที่แตกต่างกันออกไป ด้วยเหตุผลที่ว่าเกษตรเป็นงานที่เกี่ยวข้องกับการผลิตอาหารเพื่อมนุษย์และสัตว์ ยิ่งกว่านั้นจะสังเกตได้อย่างชัดเจนว่า แท้ที่จริงแล้วนั้นพัฒนาการของเกษตรกรรมที่ต้นกำเนิดมาจากพฤติกรรมปรับตัวของผู้ดำเนินกิจกรรมทางการเกษตร เพื่อจะดำเนินการเปลี่ยนแปลงสิ่งต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อการพัฒนาในระดับภาพรวมของประเทศ รวมถึงในระดับปัจเจกบุคคลที่เป็นส่วนส่งเสริมให้สามารถสร้างรายได้ให้แก่เกษตรกรผู้ดำเนินกิจกรรมนั้น ๆ ที่สำคัญพัฒนาการความเป็นไปของเกษตรกรรมแต่ละช่วงยังแอบแฝงผลประโยชน์ทางอ้อมไว้หลายประการโดยที่สามารถลดจำนวนคนว่างงาน โดยการผลิตสินค้าทางการเกษตรออกไปจำหน่าย อีกทั้งยังช่วยเพิ่มรายได้ให้แก่เกษตรกรและประเทศชาติ อันเป็นรากฐานที่ก่อให้เกิดกลุ่มอาชีพอื่น ๆ เช่น การอุตสาหกรรมหัตถกรรม การคมนาคม การขนส่ง เป็นต้น

แต่อย่างไรก็ตามพัฒนาการของเกษตรกรรมในประเทศไทยนั้นถึงจะมีการพัฒนามาอย่างต่อเนื่องตามศักยภาพของเกษตรกรผู้ประกอบ

อาชีพและการช่วยเหลือจากบางหน่วยงาน รวมไปถึงการมีชุมชนการเกษตร แม้บททั้งในและต่างประเทศ แต่ก็ยังไม่เป็นที่ยอมรับอย่างเท่าที่ควรเนื่องด้วย “เกษตรกร” เป็นอาชีพที่ต้องมีความรู้ความเข้าใจในระดับหนึ่งในการเกษตร จึงจะส่งผลให้ประสบความสำเร็จในการประกอบอาชีพ ดังนั้นการแก้ไขปัญหาดังกล่าวจึงมีจุดมุ่งเน้นในหลักการพัฒนา คือ ประการแรก ต้องมีการวางแผนในการพัฒนาทางด้านเกษตรกรรมอย่างต่อเนื่อง จึงจะเกิดความยั่งยืนอย่างแท้จริง ประการที่สอง ควรมีมาตรการเพิ่มประสิทธิภาพคุณภาพของการผลิตทางการเกษตร เพิ่มช่องทางทางการตลาดและสนับสนุนการสร้างนวัตกรรมและใช้เทคโนโลยีต่าง ๆ รวมถึงการจัดการทางการเกษตร ประการที่สาม ผนึกกำลังต้นทุนทั้งฝ่ายภาครัฐและเอกชนเพื่อการพัฒนาของภาคเกษตรกรรม และประการสุดท้าย ส่งเสริมการพึ่งพาตนเองของเกษตรกรเป็นหลัก เพื่อให้เกษตรกรสามารถช่วยเหลือตนเองได้

สุดท้ายในมุมมองฐานะนักศึกษาปริญญาตรีบัณฑิต สาขา ส่งเสริมการเกษตรและพัฒนาชนบท สรุปได้ว่า จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า “การเกษตร” นั้นมีความสำคัญต่อคนไทยเป็นอย่างมาก ฉะนั้นพัฒนาการของเกษตรกรรมในแต่ละช่วงจึงถือว่ามีความสำคัญเป็นอย่างมากต่อความเป็นอยู่ของชุมชนเช่นกัน กล่าวคือ ยิ่งภาคการเกษตรมีพัฒนาการมากขึ้นเท่าใด ความเป็นอยู่และคุณภาพชีวิตของเกษตรกรก็จะเกิดการพัฒนาตามไปในทิศทางที่ดีขึ้น ไม่ว่าจะเป็นด้านสังคมที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีของคนในชุมชน มีการทำงานร่วมกัน ก่อให้เกิดวัฒนธรรมที่ดั่งงามต่าง ๆ ตามมา ยิ่งไปกว่านั้นสิ่งที่เห็นจากการพัฒนาของการเกษตร อย่างเป็นทางการก็คือ ชุมชนที่นำการเกษตรในรูปแบบต่าง ๆ เข้าไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาชุมชน ชุมชนนั้นก็เกิดการพัฒนาอย่างแท้จริงด้วยเช่นกัน แต่อย่างไรก็ตาม ในด้านการพัฒนาภาคการเกษตรนั้น จะต้องได้รับความร่วมมือจากทุกภาคส่วน ไม่ว่าจะเป็นในส่วนของภาครัฐ หน่วยงานเอกชน รวมไปถึงตัวของเกษตรกร และชุมชนนั้น ๆ เกษตรกรรมในประเทศไทยถึงจะสามารถเข้าถึงการพัฒนาได้อย่างแท้จริง

รายการอ้างอิง

- กลิ่น ศรีมงคล. (2542). *การพัฒนาชุมชนและการพัฒนาการเกษตร*. ภาควิชาส่งเสริมและเผยแพร่การเกษตร คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ : เชียงใหม่.
- กองนโยบายเทคโนโลยีเพื่อการเกษตรและเกษตรกรรมยั่งยืน. (2559). *เกษตรธรรมชาติ*. สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์: กรุงเทพฯ.
- การยางแห่งประเทศไทย. (2561). *ระบบการเกษตรแบบยั่งยืน (Sustainable Agriculture)*. การจัดการองค์ความรู้การยางแห่งประเทศไทย (กยท). กรุงเทพฯ
- กิตติศักดิ์ ทองมีทิพย์. (2564). *กระบวนการรวมกลุ่มของเกษตรกรกับนวัตกรรมการเกษตรเพื่อชุมชน: กรณีพื้นที่อำเภอแม่แจ่ม*. วารสารเกษตรอภิมหกรรม ฉบับที่ 31 (1/2564) เดือนเมษายน 2564. คณะเกษตร กำแพงแสน มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน.
- กฤษฎา บุญชัย. (2547). *เกษตรกรรมยั่งยืน : อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมกับปัญหาการเกษตรและอัตลักษณ์ชาวนาไทย*. นนทบุรี: คณะกรรมการจัดงานมหกรรมเกษตรกรรมยั่งยืน. พิมพ์ครั้งที่ 1
- กฤษณา วงษาสันต์ และคนคณะ. (2542). *วิถีไทย*. กรุงเทพฯ : บริษัทคอนฟอร์ม จำกัด.
- ค่านวน นวลสนอง. (2538). *วิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงสังคมเกษตรกรรมสู่สังคมอุตสาหกรรมในภาคใต้ : ศึกษากรณีจังหวัดสงขลา*. สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ.

- คำนาย อภิปรัชญาสกุล. (2558). *เศรษฐกิจพอเพียง = Sufficiency economy*.
กรุงเทพฯ : โฟกัสมีเดีย แอนด์ พับลิชชิ่ง.
- คำหาร ผุยผง. (2559). *เกษตรกรรม*. มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด. แหล่งที่มา :
<http://kh000004.blogspot.com> สืบค้นวันที่ 2 พฤษภาคม 2564
- จินตวิริ์ เกษมสุข. (2554). *การสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม = Communication and social change*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชนวน รัตนวราหะ. (2550). *เกษตรอินทรีย์ = Organic agriculture*. กรุงเทพฯ
: สำนักวิจัยพัฒนาเทคโนโลยีชีวภาพ กรมวิชาการเกษตร.
- ฉลองชัย จันทรเพ็ญ. (2542). *แนะแนวทำกินถิ่นใกล้ตัว : เกษตรผสมผสาน*.
กรุงเทพฯ : รวมสาส์น, พิมพ์ครั้งที่ 2
- ดวงพร คำบุญวัฒน์. (2550). *บทสังเคราะห์รายงานวิจัยการสื่อสาร
เพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคม*. นครปฐม : สถาบันวิจัยภาษาและ
วัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล.
- เดลินิวส์ออนไลน์. (2559). *บ้านบางควาย'ตัวอย่างที่ดี เกษตรผสมผสาน
-ที่ยั่งยืน*. กรุงเทพฯ แหล่งที่มา : [https://www.dailynews.co.th/
regional/394419](https://www.dailynews.co.th/regional/394419) สืบค้นวันที่ 1 พฤษภาคม 2564
- ไทยเกษตรศาสตร์. (2555). *ความหมายและความสำคัญของการเกษตร*
: กรุงเทพฯ แหล่งที่มา : <http://www.thaikasetsart.com>
สืบค้นวันที่ 3 พฤษภาคม 2564
- ทัศนีย์ เศรษฐ์บุญสร้าง. (2555). *ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน : มุลนิธินิวชีวัน*
แหล่งที่มา : <http://www.nawachione.org> สืบค้นวันที่ 3
พฤษภาคม 2564
- ถาวร กัมพลกุล. (2547). *ไร่มุมนเวียนในวงจรชีวิตชนเผ่าปกากะญอ*.
เชียงใหม่ : เครือข่ายกองบุญข้าว, พิมพ์ครั้งที่ 1

- นัฐพร ธนวิบูลสวัสดิ์. (2558). *เชื่อในพลังของคนธรรมดาที่ทำสิ่งเล็กๆ แต่ยิ่งใหญ่ในความรู้สึก*. กรุงเทพฯ.
- ณัฐพล ขานหมัด. (2560). *วนเกษตร วิถีสู่ความยั่งยืน*. กรุงเทพฯ : สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม.
- นพคุณ ศิริวรรณ. (2536). *การพัฒนาชุมชนกับการพัฒนาการเกษตร. คณะครุศาสตร์อุตสาหกรรม สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง*
- บัญชา ตั้งวงษ์ไชย. (2541). *การเกษตรเพื่อชีวิต*. อุบลราชธานี : ศิริธรรมออฟเซ็ท.
- เบญจวรรณ ฤกษ์เกษม. (2548). *เกษตรอินทรีย์กับทางเลือกเกษตรไทย*. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พฤกษ์ ยิบมันตะสิริ. (2548). *ระบบเกษตรกับความยั่งยืนของสังคมเกษตร : จากทฤษฎี...สู่ปฏิบัติ*. เชียงใหม่ : ศูนย์วิจัยเพื่อเพิ่มผลผลิตทางเกษตร คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พีรณัฐ พรนิเสน. (2561). *นักเขียนผู้ชื่นชอบในการท่องเที่ยว ถ่ายภาพและผจญภัย เดินทางออกไปหาสถานที่ใหม่ๆ เพื่อนำมาบอกเล่าผ่านตัวอักษรและรูปภาพ*. กรุงเทพฯ
- พุกโกะ มาชาโนบุ. (2557). *ปฏิวัติยุคสมัยด้วยฟางเส้นเดียว : ทางออกของเกษตรกรรมและอารยธรรมมนุษย์ = The One-straw revolution*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกลด์คิมทอง
- มนตรี แสนสุข. (2554). *เกษตรพอเพียง*. กรุงเทพฯ : ประชาณีย์.
- มิ่งสรรพ์ ขาวสะอาด. (2556). *อนาคตเกษตรของไทย เราแน่แค่ไหน*. กรุงเทพธุรกิจ มีเดีย แหล่งที่มา : <http://www.bangkokbiznews.com> สืบค้นวันที่ 2 พฤษภาคม 2564

- วัลลภ พรหมทอง. (2545). *เกษตรทฤษฎีใหม่ ตามแนวพระราชดำริ*. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.
- ศุภวดี มนต์เนรมิต. (2560). “ผู้จัดการสวนลำไย” การปรับเปลี่ยนวิถีเกษตรกรรมในกระแสโลกาภิวัตน์. วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร ปีที่ 13 ฉบับที่ 2. วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน). (2563). “สวนวนเกษตร” แหล่งธนาคารอาหารชุมชนป่าเมี่ยง. เชียงใหม่.
- สุริชัย หวันแก้ว. (2552). *จินตนาการทางสังคมวิทยา : คุณค่าความรู้กับรัฐชาติ 60 ปี สุริชัย หวันแก้ว*. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุวรรณ อุยานันท์. (2545). *คัมภีร์มี้ออาชีพ ไร่นาสวนผสม*. กรุงเทพฯ : มติชน.
- สุวิทย์ เหลืองลักษณะ. (2560). *ข่าวสารสาระน่ารู้, ประวัติพัฒนาการทางการเกษตร, ห้างหุ้นส่วนจำกัด ยะลา ทักษิณาวัดน์ (Yalataksinawat Partnership Limited) แหล่งที่มา : <http://www.eco-agrotech.com> สืบค้นวันที่ 2 พฤษภาคม 2564.*
- Kautsky, K. (1899). *The Agrarian Question*. London, United Kingdom. Volume 2.